

che il nuovo acquedotto era finalmente messo in funzione., il che diede luogo a grandi festività.

All'inizio, non essendo ancora eseguita la rete di erogazione di acqua nelle case, gli abitanti se ne fornivano da una trentina di fontane pubbliche disposte in varie vie e piazze della città.

Fu così che dopo un periodo di 35 anni carichi di numerose difficoltà di natura tecnica finanziaria e politica si è riusciti a realizzare finalmente il progetto originariamente ideato da Vincenzo Andrić. Con ciò fu risolto uno dei più scottanti problemi della città ed uno dei presupposti necessari per il suo ulteriore sviluppo.

Morto nel 1866, prima cioè che i lavori fossero iniziati, Andrić non ebbe purtroppo la soddisfazione di vedere realizzata la propria idea.

(Rad je primljen u Uredništvu 20. XII 1987. god.)

Original scientific paper
UDC 618.2:159.922.4/497.1 „19”

Vesna ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ, Split

TRADICIJSKA DRUŠTVENO-MEDICINSKA PRAKSA OKO TRUDNICE I PORODA U SREDNJOJ DALMACIJI

U tradicijskoj kulturi srednje Dalmacije, kao uostalom u svim seoskim sredinama, još prije organizirane, stručne pomoći, postojala je briga društvene seoske zajednice o potomstvu. Takva briga spada u primarni interes društvene grupe.¹ Specifična povijesno-politička zbivanja u kojima su migracijska strujanja bila stoljećima redovna pojava, stvorila su nužnost brze adaptacije migranata na novi društveni ambijent. Tu se, na obiteljskoj, primarnoj susjedskoj, tazbinskoj i užoj prijateljskoj pripadnosti, razvijao i nastavljao sistem tradicijske magijsko-medicinske prakse. Ona je u nešto izmijenjenom i, u odnosu na višestoljetnu prošlost, malo reduciranom obliku i opsegu, sačuvana gotovo do naših dana. U višegodišnjim terentskim ispitivanjima uočavali smo postupke, dobivali „recepte” i upute, gotovo istovjetne onima koje čuvaju arhivski zapisi iz prošlih vremena.

Dok je Evropa od 16. st. razvijala zdravstvenu službu u okviru koje i „porodiljske odjele i primaljske škole”, u srednjoj Dalmaciji tek 1821. god. počinje u Zadru radom prva škola za primalje.² Seosko zaleđe, međutim, i dalje je moralo autohtonim snagama rješavati vitalne probleme svakodnevice. Tako se liječenje, pa i briga o trudnici, porodu i djetetu, vršila prema tradicijskim iskustvima, a to znači ponajviše ljevakovitim travama i magijskim, najčešće preventivskim, radnjama.³ Trogirski pločica iz 6. st. samo je dokaz više kontinuiranom nastojanju ljudi da se zaštite od uroka,⁴ koji su smatrali izvorom najviše uzroka bolesti. Poznavanje etiologije bolesti bilo je minimalno, stoga se većina i stavljala u domenu magijske prakse. Budući da su prvenstveno travarice, a i travari, stoljećima izjednačavani sa provodiocima tzv. crne magije, tj. sa vješticama, njihov se rad kažnjavao teškim kaznama⁵ Radi takvog stava vlasti, a još više radi straha u narodu od ljudi i žena koji su posjedovali njima nepoznate moći liječenja, u Poljicima se, na primjer, uobičajilo javno obznanjivati, da dijete rođeno u košuljici nema nadnaravne sposobnosti. Još je živo sjećanje da bi žena, obično ona koja je pomagala pri porodu, iznijela na prozor košuljicu u kojoj se dijete rodilo, ili bi izašla pred kuću na ogradu i tri puta viknula:

„Nit' je mora nit' višćica,
nego prava divićica!”

* Rad je saopšten na naučnom skupu „Povijest zdravstva u Dalmaciji” povodom „180. obljetnice osnivanja prvog medicinskog studija u Hrvatskoj u Trogiru” 12. X 1987. god. u Trogiru.

(odnosno „vištac” i „divac” za muško dijete). Narod je i po nekim selima izvan Poljica smatrao, ako se tako ne bi postupilo, da bi djete, kad odraste, zaista to postalo.

Zaštitu od velikog pomora djece i roditelja seosko stanovništvo je tražilo i od posvećenih lica. Poistovjećivanje pretkršćanskih vjerovanja s kršćanskom naukom dovelo je do shvaćanja krštenja kao apotropejskog sredstva.⁶ Uvođenje roditelja u crkvu ostalo je, do danas, doktrinom potvrđeno sredstvo očišćenja i osiguranja zdravlja mlade majke. Zavjetni darovi, votivi od metala (srebra, zlata), između ostalih sadrže likove muškarca i žene, te djeteta u povelju, a pojedine crkve — kao Sv. Križa na Čiovu i Gospe Sinjske, na primjer, specijalna su svetišta na kojima se tim darovima tražila zaštita zdravlja.

Istovremeno s ovim nastojanjima seosko stanovništvo je i konkretnom pomoći među ženama, nastojalo osigurati sretan porod. Oduvijek je jedna žena pomagala drugoj, pogotovo ako je bar jednom ili više puta rodila. Ta amaterska pomoć i danas se traži kod poroda izvan bolnice, a pogotovo u sredinama udaljenijim od prometnica. Profesionalne babice pojavljuju se na ovom prostoru tek s početkom 18. st. Da su u davnim povijesnim razdobljima također postojale, potvrđuje nalaz nadgrobnog spomenika Elije Sotere kod Vranjica, iz rimskih vremena pred gotovo 2 000 god.⁷ To također ukazuje da su povjesne neprilike, ratovi, hajdučija i stalni okršaji s Turcima na ovom području toliko srušili kulturni nivo i standard života, da je i zdravstvena kultura bila degradirana.

U „Matičnim knjigama” tek se koncem 17. st. bez imena navode babice⁸ kojih je sve do najnovijeg doba uvijek bilo premalo.⁹ Od niza dokumenata, za primjer iznosimo podatke iz Imotskih Poljica,¹⁰ u čijoj „Matici rođenih” se prvi put navodi:

1855. god. — „Servi de lavatrice”;

1861. god. — „Baba namirna” i „baba izvanjska”, a kod samo jednog djeteta: „Elena Matković levatrice privata”, te — „Tomica Kojundžić baba nepotverdjena”;

1862. god. — sve pomagačice kod poroda zavedene su kao „baba namirna”, a svaka od njih sudjeluje najčešće kod 1—2 poroda.

Analiza je pokazala da je 19 tih pomagačica spadalo u srodnički krug oca djeteta, 1 od majke, a 8 je bilo različitih prezimena za koje se nije mogla ustanoviti srodnička pripadnost. Možemo samo pretpostavljati da su to bile susjede i prijateljice, spretnije žene iz komšiluka koje su se zatekle u blizini roditelja, kao i to da je roditelju porod mogao zateći izvan kuće. Tome u prilog govore rubrike koje uz podatke o djetetu i roditeljima nemaju evidentiranu pomagačicu.

Termin „baba izvanjska” uvijek je uz babicu čije prezme nije „domaće”, iz komšiluka roditelja. I termin i prezime govori da je to morala biti spretnija žena po koju se u njeno selo slalo mlađeg ili zrelijeg muškog člana kuće, kad bi se pokazali prvi znaci poroda, ili se s njom unaprijed dogovaralo da pomogne pri porodu određene žene.

Međutim, prezime „babe namirne” uvijek je jedno od prezimena iz komšiluka roditelja, tj. komšiluka u koji je ona udata. U navedenoj Matici omjer „babe namirne” naprama „babi izvanjskoj” je, kako smo

vidjeli, 20 : 8, godine 1862, a od njih 19 koje su bile istog prezimena s ocem djeteta, 8 su bile prezimena „Kujundžić”.

I prema Maticama drugih sela u srednje-dalmatinskoj regiji, ponavljanje istih prezimena kod babica ukazuje na dvije okolnosti.

Jedna je činjenica potvrđena i saznanjima terenskih ispitivanja kroz posljednjih petnaest godina, a to je običaj da u nekadanjoj zadržanoj porodici mladu roditelju baba starija jetrva ili svekrva, a s nuklearizacijom porodice to obavlja spretnija i iskusnija rođakinja iz muževa bližeg roda.

Druga je također poznata praksa, da se iskustva o porodništvu još uvijek prenose predajom kao profesijska tajna samo na mlađe generacije ženske djece i to pretežno od babe na unuku ili od strine na nećakinju. Stoga se u brojnim maticama mogu prepoznati pojedini rodovi koji generacijama daju svom i susjednim selima i komšilucima „babe namirne” i „izvanjske”. Do takve, neke vrste poluprofesionalizacije profesije, dolazi, prema evidencijama u maticama, polovinom prošlog stoljeća. Teško je povjerovati, da i stoljećima ranije nije bilo toga, ali tada još briga vlasti o porodništvu nije postojala u ovom obliku.

Podatke iz „Matic” Imotskih Poljica, sa zakašnjenjem od par godina, potvrđuju i „Matične knjige” rođenih sela Makar iznad Makarske (1826—1881).¹¹ Detaljnim pregledom podataka komšiluka Puharići tek 20. X 1859. god. nalazimo zapisano da je jednu ženu „babila Mangelika Puharić”. Tek 1865. god. (17. V i 7. VIII) Kate Puarić „bila je na misto zakonite babice”, a „zakonita primalja Makarske grada” zavedena je samo pri jednom porodu 8. V 1870. god. bez imena. I u ovoj knjizi gotovo isključivo roditeljima pomažu „babe namirne”. Da se taj izraz administracije ni ovdje ne odnosi isključivo na ženu koja se „namirila” (slučajno našla) pri porodu, govore podaci, po kojima između 1860. i 1870. god. 24 babice imaju prezime oca, daljih 7 istog su prezimena kao otac i majka, tek 3 su prezimena majke, a preostalih 5 imaju razna prezimena. Između 1871. i 1874. god. majčinog prezimena je samo jedna babica, a u srodstvu s ocem je njih 6, dok je 1 istog prezimena s oba roditelja. Omjer je, dakle za ukupno stanje od 1860. do 1874. god.: iz rodbinskog kruga oca — 38, majke — 4, a raznih prezimena — 5 babica. Dovoljno čini nam se, uz podatke u drugim „Maticama rođenih” za prošlo stoljeće u srednje-dalmatinskoj regiji,¹² da se dokaže patrilokalna pripadnost pomagačice pri porodu. To je ujedno pokazatelj tradicijsko-patrijarhalne strukture obiteljskih i srodničkih odnosa na tom dijelu dinarskog područja. Do polovine prošlog stoljeća pomaganje pri porodu bilo je shvaćeno kao dužno međusobno ispomaganje. S poluprofesionalizacijom tog rada, od polovine prošlog stoljeća, dolazi do razvijanja osjećaja potrebe za neke vrste uzvratnim znakom zahvalnosti za pomoć, koja se iskazivala u dva smjera — jedno je bilo darivanje „babice” maramom, ručnikom ili dijelom odjeće, te hrane, dakle, u naturi, i to pred Božić, krajem godine. Drugo (čini se rjeđe) bilo je kumovanje babice djetetu i time stvaranje novog nekrvnog srodstva. Takav odnos nalazili smo i danas na terenu, što je logično kad se prve „stalne primalje” nalaze kroz niz godina veoma rijetko zabilježene. U Makaru na primjer 1. XII 1874. god. je zabilježena prvi i jedini put u toj knjizi Vicka Antunović. Očito je blizina Makarske dovela tu „zakonitu primalju”, ovaj put decidirano na-

vedenu za razliku od zapisa iz 1870. god. u selo Makar. Druga udaljenija sela i gro seoskog stanovništva sve do II svjetskog rata nužno je sačuvalo međusobnu pomoć priučenih babica. Njihova znanja, sposobnosti i tehnike rada nisu dosad baš bila predmet specijalnog interesa istraživanja. Tek nam pojedne vijesti ukazuju da većinom njihovo prisustvo nije unapređivalo higijenske uvjete pri rađanju.¹³ Neke od tih žena isticala su se spretnošću, jer na primjer početkom ovog stoljeća, u selima zadarskog kotara, zabilježeno je da — „baba moguće napravi dijete, ako je prikrenut“¹⁴ Očito je bilo slučajeva da je seoska, neškolorana babica ipak znala okrenuti dijete, da bi se moglo rađati u pravilnijem, odnosno za ženu lakšem položaju. Činjenica je ipak, da je kroz sva protekla stoljeća, pomor novorođenčadi, dojenčadi i male djece, bio velik. Dokazuje to i letimičan uvid u „Matice rođenih“ i „Anagrafe“ te usporedba broja poroda s brojem žive tj. odrasle djece, pojedinih žena. Na primjer u „Notte delle Anime“ za sela na teritoriji Knina, godine 1710, i to npr. u Velušiću i Kobilicama, izračunali smo da je prosječan broj preživjele (odrasle) djece po bračnom paru bio 4.3 i 4.7. Analiza podataka u selima Mučko-Lečevićkog područja početkom 18. st.¹⁵ pokazuje da je od prosječno 6—9 djece rođene u jednom braku, prosječan broj žive djece bio između 1.8 i 4.4 u raznim selima. U 18. st. dolazi do smirivanja migracijskih strujanja, no smrtnost djece i broj poroda po jednoj ženi, sve do polovine našeg stoljeća, nije se bitno promijenio. U Poljicama Imotskim po podacima iz Matične knjige rođenih (Hist. arh., Split) izračunali smo stanje smrtnosti djece (tab. 1). U Ogorju Donjem, na primjer, najveći broj djece po bračnom paru bio je: 1860. god. — 3, 1900. god. — 7, a 1940. god. — 6, dok je prosječni broj bio: 1860. god. — 1, 1900. god. — 3, a 1940. god. — 3.5.

Ovakvo stanje indikativno je za cijelo srednje-dalmatinsko područje, sa izuzetkom gradova.

Tabela 1.

Godina,	rođenih,	ukup. umrlih,	od 1,	od toga 2,	3 god.	više
1851.	39	10	4	4	2	
1853.	55	13	10	3	—	
1855.	45	12	7	1	1	3
1857.	41	14	9	3	1	1
1859.	58	23	10	2	5	6
1860.	51	23	14	4	4	1
1861.	46	17	12	2	1	2

Kulturna i ekonomska situacija seoskih društvenih sredina u zaleđu primorskog dijela Dalmacije sačuvala je tradicijsko-patrijarhalna shvaćanja, koja rezultiraju specifičnim odnosom odraslih prema djeci, i to:

— Preferiranje *muškog* djeteta, kao nasljednika obitelji i buduće radne snage, očituje se u prošlosti pucanjem kao obznanom rođenja sina, a danas javnim slavljem u gostioni, kući i na radnome mjestu. To se, osim u smanjenom opsegu u kući, uglavnom ne radi za žensko dite, jer je ono po starom shvaćanju — „tuda sreća“ i udajom postaje članom muževa roda.

— Do početka druge polovine 20. st. prirodna selekcija je dominantna, jer, kako je za donja Kaštela kod Splita zabilježeno: „Oko diteta se mnogo ne nastoji, jer težaci nisu... da mogu arčiti za suviše stvari.“¹⁶

Ipak, potomstvo označava kontinuitet roda, stoga se magijsko-medicinski tradicijski postupci za osiguranje plodnosti primjenjuju već od zasnivanja braka. Prevencija u vrijeme svadbe je za mladu: oblačenje košulje naopako (donjeg veša), ušivanje komadića tisova drveta, ili češnja češnjak u rub haljine. U običaju je donedavna također bilo da oboje mladenaca stave kovani dinar u cipelu kad idu na vjenčanje. Veoma arhaični postupak apotropejske magije je pravljenje magičnog kruga, svjesno ili danas već nesvjesno, samo jer je tako običaj. To se transformiralo u niz uobičajenih elemenata: okretanje nevjeste „na oposum“, obilaženje mladog para sa svatovima oko crkve, oko sela, i vraćanje svatova s vjenčanja „drugim putem“ da ne *nagaze* na čari koje bi im mogle oduzeti moć zajedničkog života i plodnosti. U donjim Kaštelima, po Ergovcu, *baba* je nosila novorođenče na krštenje. Ona „uđe kroz jedna vrata sa nekršćenikom a izađe kroz druga sa kršćenikom“, praveći tako s djetetom krug kroz crkvu. U mnogim selima srednje-dalmatinskog zaleđa mlada žena često veže maramu na glavi tako da je to nagrđuje, ali je zaštićuje od „zla pogleda“. Da bi se mladom zetu osigurala plodnost primjenjuje se simpatičko magijski postupak, običaj da punica zetu za prvi Uskrs poslije sklapanja braka nosi na dar svježa jaja (Cetinska krajina). Iako se time iskazuje potajni strah od steriliteta muškarca, u ovim predjelima se krivnja za neplodnost javno ipak uvijek pripisivala ženi. Taj stav vidi se i u ljekarušama iz prve polovine 18. st. u kojima u vezi steriliteta postoje samo „lijekovi“ kad „žena ne može začeti diteta“, odnosno „Djece kad žena nema“.¹⁷ Baba („vračara“) i svećenik jednako su važna lica kojima se utječe u zaštićivanju zdravlja i života djeteta i majke. Često se i danas od obje strane traži pomoć, istovremeno ili sukcesijski, u skladu sa starim vjerovanjima da obje radnje pojačavaju djelovanje zaštitnog postupka, pri čemu katoličko stanovništvo smatra jačom snagom čina pravoslavnog svećenika i obratno. Suvremena shvaćanja i tajnost akcije dovela su do običaja da se posrednim putem traži zaštita. Tako umjesto ugrožene majke, djeteta ili muškarca, k odabranim osobama odlaze često muški i ženski članovi muževne obitelji, noseći sobom dio odjeće osobe kojoj je potrebna pomoć. To se danas poduzima nakon što je, npr. žena nerotkinja prošla medicinski tretman kod ginekologa, koji nije doveo do začeca.

Zbabna, odnosno *trūla*, tj. trudna žena, ima povlašteni položaj u vlastitoj društvenoj sredini. Njoj se ugađa hranom, jer je još živo vjerovanje da će se na djetetu vidjeti *znak* onog voća ili druge hrane (pogotovo boja na koži) koju je trudnica željela a nije dobila, odnosno da bi zbog toga mogla roditi mrtvo dijete (Kaštela). Poštede trudnice od rada uvijek su bile samo verbalne. Činjenica da su brojni primjeri rađanja žena na polju, kod bunara ili u šumi kad je išla po drva, dovoljno govori o stvarnosti.¹⁸ Sam čin rađanja uvijek je bio tabu. Trudnica u seoskim sredinama srednje-dalmatinskog zaleđa nikada ne će kazati točan termin poroda. Tradicijsko je vjerovanje da je roditelja izložena pogibelnim utjecajima zlih očiju i uroka. Stoga je oduvijek bila zaklonjena u posebnom dijelu prostorije. Kako je „likar jedino u velikoj po-

tribi" bio prisutan, baba (babica) uz eventualno svekrvu, ili koju drugu ženu pomagala je roditelji, pritiskajući joj trbuh stojeći ili klečajući joj iza leđa. Rodilja je prema tradicijskom iskustvu klečala kod ognjišta držeći se gotovo uvijek za željezne verige. Vatra i željezo stari su atributi magijskog obrambenog djelovanja, kojemu se pri teškom porodu tražilo, pojačanje, u analognom magijskom djelovanju pojasa-tkanice one žene koja je lako i često rađala. Opasivanje roditelje tim pojasom smatralo se u poddinarskim selima spasonosnim, iako se i tu, kao i drugdje, pučalo preko roditelje, ili preko kuće u kojoj rađa, da bi se lakše „odilila s ditetom“.

Loša ekonomska situacija podržala je običaj da se iz svake srodničke, kumovske i susjedsko-prijateljske kuće upućuju žene roditelji na babine. Darovi koji se nose za dijete ovise o bliskosti s kućom roditelje, o ekonomskoj mogućnosti i običajima, ali se svugdje roditelji nose kokoš za dar kako bi imala što krepkiju hranu kroz babine. Međutim, kokoš kao simbol plodnosti, može i u ovoj prilici imati magijsku funkciju daljeg osiguranja plodnosti. Kad žena izgubi dijete, u Visočanima kod Zadra se npr. na prsa privije kvas (dio uskislog tijesta od kruha), da bi se prekinulo naviranje mlijeka. Nije nam još poznato eventualno medicinsko ni magijsko djelovanje tog „lijeka“.

Obrana djeteta sastoji se, kao i na cijelom slavenskom jugu, u preventivi uglavnom magijskog karaktera, od mraka, mōre i zlih očiju. Prvi preventivski postupak u odbrani od mraka je zabrana držanja pele na i dječje robice izvan kuće po mraku. Također je obaveza svakoga tko po noći dolazi u kuću s malim djetetom, da najprije priđe k vatri (ognjištu, peći, odnosno stane pod svjetlo (lampu, luster!) protrlja ruke i tek tada, nakon lustrativnog djelovanja svjetla, može prići djetetu, koje je uglavnom u kolijevci ili krevetiću pokriveno preko glave da mu „nešto“ ne bi naudilo. U apotropejske se svrhe pod glavicu djeteta stavlja korica kruha ili češan ječnjaka, oko vrata ili ruke veže crvena vunica, a lijepo dijete majka ili baba redovno po licu nagari. Bubrengje prsiju kod dojenčadi, ili noćni plač, tumači se kao zlo djelovanje mōre koje se poništava škropljenjem djeteta posvećenom vodom ili nošenjem robice na blagoslov svećeniku, odnosno kod vračare. Zle oči, po još uvijek živom vjerovanju, mogu izazvati bolest ili čak smrt djeteta, a da se to ne dogodi, npr. u Cetinskoj krajini se mora reći „mašala“, odnosno pljunuti, kucnuti o drvo, a u Primorju treba pokazati „roge“ prstima.¹⁹ Svi ovi postupci pokazuju težnju za nadvladavanjem straha od zla koje može pogoditi dijete. Do danas je uz to ostao izražen običajno-pravni aspekt patrijarhalne i patrilokalne pripadnosti djeteta. Nalazimo ga u elementima tradicijskog ponašanja, kao što je pripadnost velike većine babica „namirnih“ patrilokalnom krugu. Rađanje uz ognjište nema samo apotropejsko-magijsko već i socijalno značenje, isto kao kad pucanjem i javnim čašćenjem otac proslavlja rođenje sina, čime se vrši javno označavanje najuže porodične pripadnosti djeteta. Kupanje novorođenčeta u hladnoj vodi od Fortisova vremena do danas ostalo je važan lustrativno-magijski čin. Pranje vodom je bilo od davnina obrednog karaktera, a do danas se, ne znajući za razlog, poštuje tabu pranja babinje. Ona se pere tek pred prvo uvođenje u crkvu, četrdeset dana nakon poroda.

Srednje-dalmatinsko područje, iako nije kompaktno sačuvalo isto- vjetne elemente obreda i običaja, mozaikom tradicijskih elemenata, utvrđenih kroz posljednja dva stoljeća, pokazuje specifičnost graničarskog života koji je održao samo one postupke i odnose koji su bili životno važni za opstanak i regulaciju društvene grupe. Magijsko-medicinska prevencija je u slavenskom i starobalkanskom sadržaju sačuvala očite socijalne pokazatelje patrijarhalne društvene i rodbinske pripadnosti.

BILJEŠKE

- ¹ Društvena grupa zavisi o veličini sela, njegovoj strukturi, brojnosti pre- zimena odnosno obiteljskih cjelina u selu ili komšiluku kao društveno-teritorijal- noj jedinici s rodbinsko-plemanskim cjelinama iz prošlosti. U odnosu na trudnicu, veličina zainteresirane i angažirane grupe određena je prvenstveno prostornom blizinom obitavališta, te bliskošću krvnih i nekrvnih srodničkih i prijateljskih veza. — ² Grmek D. M., *Prva medicinska škola u Trogiru*, Radovi međunarodnog simpozija održanog prigodom proslave 700 obljetnice spomena ljekarne u Trogiru (dalje: Radovi 700 obljetnice) Zagreb, 1973, 125—128. — Isti, *Medicinski tečajevi u Trogiru i Sibeniku za vrijeme francuske vladavine*, Anali Historijskog instituta JAZU, VIII—IX, Dubrovnik, 1960—1961, 379—394. — Kordić S., *Sveci zaštit- nici zdravlja u starom Trogiru*, Radovi 700 obljetnice, Zagreb, 1973, 102, 103 i d. — ³ Glesinger L., *Organizacija zdravstvene službe u srednjovjekovnom Trogiru*, Radovi 700 obljetnice, Zagreb, 1973, 31—43; 34—37. — ⁴ Barada M., *Tabella plumbea Traguriensis*, Vjesnik Hrv. arheološkog društva, n. s. XVI/1935, 11—18; — Isti, *Trogirska pločica*, Liječ. vjes., Zagreb, LXX/1948, 152 i d. — ⁵ V. Trogirski statut i Statute drugih dalmatinskih gradova. — ⁶ Saškori I., *Liječnici, kirurzi, ljekarnici i primalje starog Trogira, zapisani u starim trogirskim maticama 1569—1824*, Radovi 700 obljetnice, Zagreb, 1973, 81—98. Konstatacija da je „nerijetko... matičar samo napisao da je babica krstila dijete“ dokazuje da se u slučaju straha od smrti novorođenčeta, toleriralo i svjetovnom licu da obavi krštenje. Babica je u tom slučaju uglavnom uzimala i funkciju kume. — ⁷ Belicza B., *Primalj- stvo u srednjoj Dalmaciji*, Radovi 700 obljetnice, Zagreb, 1973, 343—351. i dr. — ⁸ Saškori I., v. bilj. 6/97 i d. Prva je imenovana u trgovinskim Matičama Ana Chiole, Trogirka, od 1701—1719. god. — ⁹ Belicza B., cit. d. bilj. 7/. — Saš- kori I., cit. d. bilj. 6/. — ¹⁰ Matična knjiga rođenih, Poljica Imotska, 1851—1863. Historijski arhiv Split, Sign. 2 JU/MK 226. — ¹¹ Matična knjiga rođenih Makar- -Kotlina, Matični ured, Makarska. — ¹² Analiza podataka iz Matičnih knjiga rođenih od prošlog stoljeća, obavljena je u razdoblju 1975—1986. u većini župnih i Matičnih ureda Mučkog i Vrličkog područja. — ¹³ Belicza B., v. bilj. 7/. na 349, citira Skaricu M. u vezi izvještaja dr A. Mosegig-a 1818, da „Siromašne kao i bogate majke nemaju za vrijeme poroda stručnu pomoć“, već da „stare žene koje se time bave samo upropašćuju djecu“. — ¹⁴ Zorić M., *Visočane u Zadar- skom kotaru*, rukopis Odbora za narodni život i običaje (dalje ONZO), Jugosla- venske akademije znanosti i umjetnosti (dalje JAZU), sign. S.Z. 8. — ¹⁵ *Notte delle Anime dela villa di Velucich, i villa di Cobilice*, Terr. di Knin 1710, Hist. arh., Zadar. — ¹⁶ Ercegović P., *Narodni običaji u Donjim Kaštelima*, rukopis ONZO JAZU, Sign. S. Z. 108, 1 i d. — ¹⁷ Ljekaruša don Mate Vuletića, kurata od Poljica, 1733—1776. Arhiv JAZU, Inventar kodeksa, La-23, s. 17—36; — Ljekaruša fra Šimuna Gudelja koji je pisao za Grgu Ujevića kurata od Poljica, 1771 (iz 1757. g.), ruko- pis ONZO JAZU, sign. S.Z. 198, 7 t. 8 — za ispitati „Djece hoće li imati žena“ dati joj da pije „sirišće od zeca u vrućoj vodi na šešera. Ako imala bude unutra bolest... da... ali neka ne zna za prevaru!“ T. 9. „Djece kad žena nema, Neka za 4 dni posli krvotočja ne ide čovjeku, pak uveče da popije 1 čašicu soka od kadulje modre.“ poslije četvrt sata „neka pristupi čovjeku“, ako se to ponavlja svaki put „ima će djece“. — ¹⁸ Fortis A., *Put po Dalmaciji*, Ljubljana, 1984, 52—53. — ¹⁹ O starim vjerovanjima i magijskoj praksi u Hrvatskoj vidi: Čulin- ović-Konstantinović V., „Aždajkinja iz Manite drage“ (Običaji, vjerovanja, magija, liječenje), Logos, Split, 1988.

Vesna ČULINOVIĆ-KONSTANTINOVIĆ, Split

TRADITIONAL SOCIO-MEDICAL PRACTICE IN CENTRAL DALMATIA
— PREGNANCY AND BIRTH

Traditional rural society on the South-Slavic territory took care about pregnant woman and children much before than it was organized medical care. In this article we shall analyse the situation in rural areas of the Central Dalmatian territory inclusively archives and field-works data.

The aim of this paper is to analyse and to make conclusions about ethno-medical practice, customs and forms of behaviour of pregnant woman and their social midst, about hygiene and the way of help during the birth, forms of relationship between helping women and those ones who bears a child, about a system of education and the beginning of semi-professionalism, about rites, customs and traditional medical experience, archaic believes as different magic practice.

(Rad je primljen u Uredništvu 20. XII 1987. god.)

Original scientific paper
UDC 930:304/794.8/616-058/497.1 „19”

Miro JURETIĆ, Split i Slavko PEROVIĆ, Zadar

POVIJEST ZDRAVSTVENE ZAŠTITE DJECE U DALMACIJI
(DO 1941. GODINE)

Povijest zdravstvene zaštite djece potresna je priča puna jada i čemera, koja vjekovima traje u čitavom svijetu pa i u našoj zemlji. U nas je stanje možda bilo i teže jer je moderna zdravstvena zaštita djece kasnije i neravnomjernije dovela do poboljšanja zdravlja naše djece tek posljednjih tridesetak godina.

U starom vijeku u svim civilizacijama, počev od grčke i kasnije rimske koje su dominirale na Mediteranu, dijete je bilo potpuno obespravljeno biće. Njemu se poklanjala pažnja jedino ako je bio iz patrićijskih obitelji i ako je bio muškarac i stasao za ratnički odgoj. U svim društvima Starog vijeka bilo je legalizirano *čedomorstvo* ili izlaganje djece zbog prodaje u ropstvo. „Tajget” nije bila iznimka nego pravilo. Uvijek su bile najugroženije slijedeće kategorije djece:

- *nedonošad*,
- *kongenitalno vidljivo malformirana djeca*,
- *nezakonita i druga socijalno ugrožena djeca*, i
- *ženska djeca* (pogotovo ako su pripadala i jednoj od gore navedenih kategorija).

Ugroženost ovih populacija produljava se kroz srednji vijek, te sve do naših vremena.

Iz Starog vijeka postoje u Dalmaciji dva eksponata koji su jedinstveni na svijetu i govore o određenoj brizi za majke i djecu.

To je u prvom redu *nadgrobna stela primalje iz stare Salone* koja je nađena u Vranjicu sa natpisom: *Elia Sotera — obstetrix*. Njen naziv *Sotera* znači spasiteljica (sl. br. 1)¹. Drugi jedinstveni primjerak je *rimska staklena sisaljka* koja je nađena kraj Zadra (sl. br. 2). S tom sisaljkom je dojilja ustima isisavala suvišak mlijeka iz prepune dojke. Duljina sisaljke je upravo odgovarala razmaku od usta do mamila². Takav aparat bio je vjekovima zaboravljen dok ga ponovo nisu otkrili veliki francuski kirurg *Ambroise Paré* i *Omnibonus Ferrarius* sredinom 16. vijeka.³

Logično je da se dojenju posvećivala naročita pažnja jer je to bila *conditio sine qua non* za preživljavanje. Svima je bilo jasno da je potpuna umjetna prehrana dojenčadi bila faktična osuda na smrt uz po koje

* Rad je saopšten na naučnom skupu „Povijest zdravstva u Dalmaciji” povodom „180. obljetnice osnivanja prvog medicinskog studija u Hrvatskoj u Trogiru” 12. X 1987. god. u Trogiru.